

EU VÀ BẢN SẮC CHÂU ÂU

Ths. Bùi Hải Đăng

***Đại học Khoa học xã hội & Nhân văn
Đại học Quốc gia Tp. Hồ Chí Minh***

Không chỉ là những bản khoản và hoài nghi của người dân và các chính trị gia, liệu có hay không một bản sắc chung cho EU vẫn còn là chủ đề gây tranh cãi trong nhiều năm gần đây trong giới học giả. Ngay cả với những học giả thừa nhận sự tồn tại của bản sắc chung này cũng có phần bối rối khi xem xét mối quan hệ giữa bản sắc châu Âu với bản sắc của các quốc gia thành viên. Không ít người lo ngại và xem sự phát triển của bản sắc châu Âu là mối đe dọa, hiểm họa lớn cho bản sắc của các quốc gia thành viên. Tuy nhiên, cũng có nhiều người đồng tình với quan điểm của EU khi cho rằng bản sắc châu Âu và bản sắc của các quốc gia không hề loại trừ lẫn nhau mà trái lại còn là nền tảng bổ sung cho nhau trên cơ sở cộng sinh.

Tất cả phụ thuộc vào việc chúng ta xác định nội hàm của khái niệm “bản sắc”, “bản sắc cộng đồng” và xem xét thực tế đang diễn ra ở châu Âu. Thực tế tồn tại nhiều quan điểm khác nhau về bản sắc châu Âu cũng như mô hình xây dựng bản sắc chung này. Trong bài viết này, chúng tôi tập trung phân tích những nội dung cơ bản và ý nghĩa của bản sắc châu Âu đối với sự hình thành và phát triển của EU, qua đó trả lời cho một số câu hỏi như: Liệu có hay không một bản sắc

châu Âu? Mối quan hệ giữa bản sắc châu Âu và bản sắc của các quốc gia thành viên?

I. EU và nhu cầu xây dựng một bản sắc chung

Sau rất nhiều nỗ lực đáng kể trong việc vượt qua những khác biệt giữa các quốc gia thành viên về kinh tế và chính trị, EU đã bước sang một giai đoạn phát triển mới, hội nhập theo chiều sâu vì không còn đơn thuần là một diễn đàn hoạch định chính sách chung hay một tổ chức hợp tác liên chính phủ như trước đây. Trong giai đoạn này, hội nhập trong lĩnh vực văn hóa sẽ là cơ sở quan trọng để hội nhập về chính trị. Hướng đến xây dựng một cộng đồng chính trị thực thụ thì yếu tố văn hóa cùng với sự hình thành và phát triển của một bản sắc chung trở thành tâm điểm trong mọi mục tiêu của các chính sách.

1. Châu Âu, EU và logic của tiến trình hội nhập khu vực

Sau Chiến tranh thế giới thứ Hai, Tây Âu hoàn toàn kiệt quệ nên người châu Âu khao khát được sống trong hòa bình và giải quyết mọi quan hệ thù địch có tính “truyền thống” giữa Pháp và Đức. Các trí thức và chính trị gia châu Âu gặp nhau nhiều lần nhằm tìm ra một phương kế ngăn chặn hiệu

quả những mâu thuẫn và xung đột có thể dẫn đến chiến tranh trong tương lai. Đây chính là thời điểm ngọn lửa ý tưởng thống nhất châu Âu lại được thắp sáng, tạo ra động lực để người châu Âu cùng ngồi lại, hợp tác tái thiết châu Âu khởi đầu bằng việc thiết lập Cộng đồng Than và Thép Châu Âu (ECSC) năm 1951. Thực tế, người châu Âu có ý tưởng thống nhất châu lục từ rất sớm, từ thế kỷ thứ XVI hoặc thậm chí sớm hơn. Hiện người ta vẫn tranh cãi về thời điểm xuất hiện ý tưởng thống nhất châu Âu. Có người tính từ quan điểm của Frank vào thế kỷ VII và VIII hay Pierre Buboiss vào năm 1306, Napoleon vào thế kỷ 19..., nhưng hầu hết mọi người đều thừa nhận nguyên nhân thất bại trong những giai đoạn trước đây là do sự phát triển mạnh mẽ của chủ nghĩa dân tộc tại châu Âu [Green 1999: 46-49].

Sau Chiến tranh thế giới thứ Hai cho đến khi Liên bang Xô viết sụp đổ, cộng với sự tan rã của khối các nước xã hội chủ nghĩa ở Đông Âu, vì mưu đồ bá chủ toàn cầu và để triển khai chiến lược của mình, Mỹ khuyến khích và hỗ trợ các quốc gia Tây Âu hợp tác với nhau và với Mỹ. Nhiều người còn cho rằng, nếu như không có sự giúp đỡ của Mỹ, tiến trình hội nhập châu Âu đã không thể diễn ra, hay nói một cách khác, chúng ta cũng sẽ không có được một EU như ngày hôm nay. Tuy nhiên, theo chúng tôi, ngoài vai trò của Mỹ, sự hình thành và phát triển của EU gắn với quá trình hội nhập khu vực ở châu Âu còn là logic của xu thế hội nhập toàn cầu.

2. Ý nghĩa bản sắc châu Âu

Nhiều nhà nghiên cứu cho rằng thành công của tiến trình hội nhập châu Âu phụ thuộc vào sự phát triển và tồn tại của một bản sắc chung. Thực tế có hai lực trái chiều đang tác động trực tiếp đến sự phát triển của EU: Logic của sự phụ thuộc lẫn nhau ngày càng tăng về kinh tế - xã hội đang tạo ra xung lực cho tiến trình hội nhập; và Logic của những đòi hỏi tách bạch, phân định về mặt tộc người, dân tộc tạo cản lực cho tiến trình này. Cản lực ở đây chính là lực ly tâm từ nhu cầu tự trị của các nhóm người có sự khác biệt về chủng tộc, khu vực... đang đẩy người châu Âu ra xa nhau. Vì thế, việc xây dựng bản sắc châu Âu rõ ràng góp phần làm giảm thiểu lực ly tâm này bởi một bản sắc chung được xem như một chất keo tốt nhất để gắn kết con người, tạo sự đồng thuận xã hội, tăng cường tính hợp hiến cho sự tồn tại và phát triển bền vững của EU. Bản sắc châu Âu ở đây không gì khác chính là những tình cảm hướng vào nhau của người châu Âu tạo ra sự gắn kết, cố kết bên trong cho nhóm người cùng chung mục đích và vận mệnh gắn với một kế hoạch, dự án hội nhập cụ thể [Neisser Heinrich 2006: 24].

Trong khoa học xã hội hiện đại, bản sắc được xem là sản phẩm của các lực lượng xã hội. Bản sắc ở đây rõ ràng là một tiến trình biến đổi liên tục tùy thuộc vào thời gian, không gian và mối quan hệ tương tác. Thực tế, con người hiện đại thường ít trung thành với một thể chế, một vùng đất nhưng lại gắn kết

và trung thành với nền văn hóa của họ. Vì thế, để hội nhập sâu hơn hay để củng cố một bản sắc chung, những nỗ lực của EU trong thúc đẩy nhận thức về một nền văn hóa châu Âu với những truyền thống và giá trị riêng biệt so với các khu vực khác luôn mang lại ý nghĩa chính trị sâu sắc. Trong mối quan hệ với bản sắc, văn hóa chính là nền tảng để tạo ra một bản sắc chung, có tác dụng khuấy động tình cảm thuộc về nhau và gắn kết các thành viên trong một cộng đồng. Theo quan điểm của Samuel Huntington, con người thường ghét hay sợ hãi những gì khác biệt so với họ và thích những gì giống họ. Không gì có thể gắn kết con người mạnh mẽ bằng một nền văn hóa hay văn minh chung nên những tổ chức quốc tế như EU mà thành viên là những quốc gia cùng chung những đặc điểm văn hóa chắc chắn sẽ thành công [Huntington 2003: 14-16].

Mặc dù có nhiều lộ trình khác nhau để đạt được những mục tiêu mà EU đề ra, nhưng theo Hellstrom và Petersson, lộ trình gắn với việc nuôi dưỡng và tăng cường một bản sắc chung sẽ mang lại thành công lâu bền và vững chắc hơn cả [Hellstrom và Petersson 2002: 5]. Hiệp ước Maastricht còn được gọi là Hiệp ước thành lập EU (1992) cũng nhấn mạnh bản sắc châu Âu là mục tiêu để đạt được một lực lượng quốc phòng chung dựa trên sự phòng thủ chung, nhưng tồn tại độc lập và khẳng định bản sắc này trên trường quốc tế. Như vậy, bản sắc châu Âu đóng một vai trò quan trọng và cần thiết đối với EU trong việc tránh mọi rạn nứt, xung đột về quân sự, chính trị, xã hội và kinh tế; đồng thời giúp EU đạt được sự

gắn kết nội tại, sự đoàn kết và hợp tác nội khối. Khái niệm phát triển bền vững trong tiến trình hội nhập ở châu Âu được hiểu là sự phát triển gắn với tiến trình hội nhập sâu hơn trong lĩnh vực văn hóa. Hay nói một cách khác, EU chỉ thành công khi đạt được những kết quả tốt đẹp từ việc hội nhập văn hóa bởi nhân tố văn hóa ngày càng đóng vai trò thiết yếu trong phát triển kinh tế và ổn định chính trị.

Ở đây chúng tôi đồng ý với quan điểm của nhiều chính trị gia và học giả cho rằng, bên cạnh những lợi ích về kinh tế, những đặc điểm và giá trị văn hóa chung của người châu Âu góp phần lớn vào những thành công của EU. Bên cạnh sự đa dạng dễ thấy, những thành tố của nền văn hóa châu Âu như giá trị Thiên Chúa giáo gắn với văn hóa truyền thống Hy Lạp và La Mã, những giá trị văn hóa Phục Hưng và tư tưởng triết học về nhân quyền góp phần tạo ra sự gắn kết, đoàn kết của người châu Âu cũng sẽ là nền tảng để xây dựng một bản sắc châu Âu như EU mong muốn.

Cụ thể hơn, kể từ khi Hiệp ước Lisbon có hiệu lực, EU phát triển theo định hướng siêu quốc gia ngày càng rõ ràng hơn nên rất nhiều chính sách được hoạch định từ trên, ở cấp độ EU nên một bản sắc chung có ý nghĩa quan trọng đối với người dân để từ đó họ dễ dàng chấp nhận các chính sách chung của EU. Bên cạnh đó, tiến trình mở rộng EU đã ít nhiều làm rạn nứt những đồng thuận xã hội ban đầu của các nước Tây Âu, một bản sắc chung cũng sẽ góp phần hàn gắn những rạn nứt này bởi sự

ủng hộ của dân chúng ngày càng trở nên quan trọng hơn bao giờ hết, nhất là khi nhiều người tin rằng bản sắc chung này sẽ tăng cường sự ủng hộ của người dân [Carey 2002: 378-412].

Như vậy, cả về mặt lý thuyết cũng như thực tế, ở châu Âu không ai phủ nhận vai trò của một bản sắc chung, mà ở đây là bản sắc châu Âu đối với sự phát triển của EU ở cả hiện tại lẫn tương lai. Tuy nhiên, thật sự bản sắc châu Âu có tồn tại hay không? Nó tồn tại trong điều kiện nào? Mối quan hệ giữa bản sắc châu Âu và bản sắc của các quốc gia thành viên ra sao? Quan điểm của các học giả về vấn đề này cũng rất khác nhau.

II. Nội dung bản sắc châu Âu

1. Tính khả thi của bản sắc châu Âu

Câu trả lời cho câu hỏi về tính khả thi của bản sắc châu Âu mà chúng tôi tìm thấy trong các công trình đã xuất bản có thể chia ra làm hai nhóm: lạc quan và bi quan. Các học giả tiêu biểu có quan điểm bi quan về tính khả dĩ của bản sắc châu Âu là Philip Schlesinger (1973), Anthony Smith (1992) và Max Haller (1994). Họ thật sự có những lý do khác nhau để bi quan, trong khi Michael Wintle (1996), Salvador Giner (1994) và những tác giả khác nữa lại tỏ ra rất lạc quan. Thực tế sẽ phụ thuộc rất nhiều vào việc các học giả này xác định khái niệm “bản sắc châu Âu” như thế nào. Hầu hết những quan điểm bi quan luôn cho rằng bản sắc châu Âu và sự hình thành của nó cũng giống như bản sắc của các quốc gia-dân tộc. Vì thế, họ xem bản sắc châu Âu như một “hình ảnh

trong gương” của bản sắc quốc gia, từ đó áp dụng các khung lý thuyết, quan niệm, mô hình cũng như thực tiễn gắn với quá trình hình thành các quốc gia dân tộc ở châu Âu và tìm kiếm những thành tố đã hình thành bản sắc quốc gia trong bối cảnh của EU hiện nay.

Max Haller và John Keane (1992) cho rằng các quốc gia châu Âu thiếu những tương đồng về văn hóa và lịch sử. Hay nói một cách khác, những khác biệt về lịch sử và văn hóa là những yếu tố chia rẽ con người và các dân tộc ở châu Âu. Hai tác giả này chỉ ra sự đa dạng về ngôn ngữ và tôn giáo và xem đây chính là rào cản lớn để có thể xây dựng một bản sắc chung [Haller 1994: 243-245]. Một số học giả còn giải thích lý do những người có chủ trương hội nhập luôn tìm kiếm những “giá trị cốt lõi” vì thực tế không tồn tại một nền văn hóa chung trên lục địa này. Anthony Smith áp dụng những hiểu biết của mình về chủ nghĩa dân tộc và xây dựng bản sắc quốc gia vào xem xét trường hợp bản sắc châu Âu cũng hoàn toàn bi quan khi cho rằng châu Âu thiếu một hệ thống huyền thoại, những trải nghiệm và các biểu tượng chung... khi không hề tồn tại những vị vua hay vị thánh chung ở châu Âu [Smith 1992: 72-73]. Smith đưa ra một số câu hỏi khó như: Những ai thật sự cảm nhận sâu sắc mình là người châu Âu và những ai sẽ hy sinh cho một lý tưởng viễn vông hay ai sẽ chết cho châu Âu? [Smith 1995: 39].

Ngoài những lý do trên còn có các lý do khác để không ít người bi quan về bản sắc

châu Âu. Một là, người ta không đồng ý với nhau về các thành tố chính để xây dựng bản sắc châu Âu hay không thể xác định các thành tố cấu thành bản sắc của người châu Âu trên cơ sở khác biệt so với nhóm người khác. Vấn đề nằm ở chỗ: Liệu những khác biệt giữa châu Âu, Mỹ và Canada ở từng thành tố hay được xem là cốt lõi như những giá trị của tự do cá nhân, công nghiệp hóa, những di sản văn hóa truyền thống, Thiên Chúa giáo có thật sự đủ khác biệt để định hình một bản sắc riêng hay không? Vấn đề này ngày càng lớn dần khi tiến trình toàn cầu hóa góp phần phổ biến những giá trị châu Âu trên phạm vi toàn cầu. Lý do thứ hai nằm ở mối quan hệ giữa bản sắc châu Âu và bản sắc của các quốc gia thành viên. Liệu họ có chịu từ bỏ bản sắc quốc gia hay thừa nhận bản sắc châu Âu hay không, nhất là khi chủ nghĩa dân tộc dường như đang trỗi dậy ngay cả khi hai loại bản sắc này không loại trừ lẫn nhau.

Tất cả các lý do với những quan điểm bi quan trên thường làm thất vọng bất cứ người nào ủng hộ tiến trình hội nhập. Tuy nhiên, thực tế không phải ai cũng nhìn nhận tính khả thi của bản sắc châu Âu một cách bi quan. Michael Wintle cho rằng thành công của giới lãnh đạo các quốc gia trong việc xây dựng “văn hóa tinh hoa” ở Tây Âu trong những thế kỷ gần đây chứng minh cho khả năng có thể làm tương tự với bản sắc châu Âu trong bối cảnh ở châu Âu hiện nay. Tuy nhiên, Wintle thậm chí còn tỏ ra vô cùng lạc quan khi ông tìm thấy những phát hiện của

sử gia Robert Barlett về sự tồn tại của bản sắc châu Âu từ thời Trung cổ [1996: 19-21]. Thay vì cho rằng bản sắc châu Âu thực sự đã tồn tại, Salvador Giner chỉ ra những đặc điểm chung của người châu Âu biểu hiện trong những thay đổi trong cuộc sống thế tục, sự phát triển của hệ thống phúc lợi tư bản chủ nghĩa và cả sự thịnh vượng về kinh tế [1994: 22-26]. Ngoài hai quan sát tiêu biểu này, trong những năm gần đây, EU tăng cường thúc đẩy người châu Âu lại gần nhau hơn dưới nhiều hình thức khác nhau như hỗ trợ du lịch, trao đổi văn hóa, giáo dục, hay xây dựng những biểu tượng chung có ý nghĩa (cờ, châu Âu ca, ngày châu Âu...)... Tất cả đều góp phần xây dựng một bản sắc chung. Vấn đề nhiều người xem bản sắc châu Âu như một hiểm họa đối với bản sắc các quốc gia thành viên là không chính xác. Bản sắc châu Âu là bản sắc cộng đồng của EU trong quan hệ với bản sắc của các quốc gia thành viên cũng là một dạng bản sắc cộng đồng với qui mô nhỏ hơn, hẹp hơn. Từ góc độ lý thuyết, mối quan hệ này giống như mối quan hệ giữa bản sắc cá nhân và bản sắc cộng đồng. Chúng không chồng chéo lên nhau, không loại trừ nhau và thậm chí còn đan quện vào nhau, khó có thể tách rời.

Quan điểm của những người bi quan không hẳn là sai về mặt lý thuyết bởi họ đều xem bản sắc châu Âu như một loại bản sắc quốc gia dân tộc. So sánh với bản sắc các quốc gia, người ta có quyền bi quan vì châu Âu hiện thiếu những chất liệu cần thiết để có thể xây dựng một bản sắc chung. Tuy nhiên,

với những nỗ lực mà EU đã làm được, sự tồn tại của một bản sắc châu Âu ngày càng trở nên rõ ràng hơn và thực hơn cho dù có thể còn yếu và có phần “mỏng” hay mong manh so với bản sắc các quốc gia. Điều này cho phép nhiều người lạc quan về bản sắc châu Âu mà EU đang xây dựng. Tư tưởng về quốc gia cũng như các biểu tượng của nó cần có thời gian để hình thành; thậm chí còn phải trải qua nhiều cuộc chiến tranh và cách mạng, vì thế bản sắc châu Âu cũng vậy [Chebel d’Appollonia 1998: 67]. Đây cũng là lý do mà Wintle cho rằng chúng ta không thể phủ nhận bản sắc châu Âu khi EU mới chỉ bắt đầu hình thành chính thức từ năm 1957 [Sdd: 22].

Chúng tôi cho rằng, bản sắc châu Âu hiện đang trong giai đoạn hình thành hoặc vừa mới định hình và là một loại bản sắc cộng đồng không nhất thiết phải khác so với các loại bản sắc cộng đồng đã định hình như bản sắc quốc gia, bản sắc dân tộc, bản sắc vùng... Tuy vậy, bản sắc châu Âu chắc hẳn cũng không giống hoàn toàn với các loại bản sắc cộng đồng vừa nêu bởi EU vốn là một trường hợp đặc biệt chưa từng tồn tại trong lịch sử nhân loại. Những gì EU đạt được đã đánh đổ mọi luận điểm của chủ nghĩa hiện thực về quan hệ quốc tế. Trong trường hợp của EU, chủ thể mới, điều kiện mới, bối cảnh mới và xu hướng mới chính là những lực tác động mới để tạo ra sự khác biệt giữa bản sắc châu Âu với các loại bản sắc cộng đồng khác.

Bản sắc châu Âu chắc chắn sẽ không có khả năng thôi thúc tình cảm và lòng trung thành của con người để họ có thể hi sinh vì châu Âu như bản sắc quốc gia. Bản sắc châu Âu cũng sẽ lớn dần cùng sự phát triển mở rộng không gian tương tác, lĩnh vực hợp tác và cả mức độ thể chế hóa các hoạt động hợp tác này ở châu Âu cũng giống như bản sắc của một quốc gia cùng với quá trình hình thành và phát triển của quốc gia đó. Lòng trung thành và sự gắn kết với châu Âu phụ thuộc rất nhiều vào nhận thức về lợi ích chung. Chúng tôi thừa nhận sự tồn tại của nó vì các quốc gia châu Âu ngồi lại với nhau không chỉ vì lợi ích kinh tế hay chính trị mà người dân nơi đây cùng chung một nền văn hóa hay cùng những tương đồng văn hóa, lịch sử. Đó là những giá trị từ truyền thống Hy Lạp, La Mã cổ đại, Thiên Chúa giáo, những giá trị văn hóa, triết học thời Phục Hưng, hay tư tưởng nhân quyền phát triển từ Cách mạng tư sản Pháp. Chính những đặc điểm tương đồng này là cơ sở để các quốc gia châu Âu có thể nỗ lực vượt qua rất nhiều những khác biệt về kinh tế và chính trị sau Chiến tranh thế giới thứ Hai. Minh chứng là sự thành công từng bước trong giai đoạn từ năm 1951 với sự ra đời của Cộng đồng Than và Thép Châu Âu (ECSC) với Hiệp ước Paris, Cộng đồng Kinh tế Châu Âu (EEC) năm 1957 với Hiệp ước Rome và rồi Hiệp ước Maastricht thành lập EU. Bản sắc châu Âu rõ ràng cũng định hình từ những nỗ lực hợp tác này.

Tóm lại, tiến trình hội nhập châu Âu cùng với sự hình thành và phát triển của EU không giống với quá trình xây dựng đất nước ở bất kỳ quốc gia nào, vì thế bản sắc chung của EU cũng không giống với bất kỳ bản sắc quốc gia nào đang tồn tại. Nói một cách khác, để nghiên cứu sự hình thành và phát triển của bản sắc châu Âu trong quá trình hình thành và phát triển của EU, không thể cứng nhắc dựa vào hay hoàn toàn sử dụng các lý thuyết sẵn có về bản sắc quốc gia với các tiêu chí về tộc người, phả hệ, ngôn ngữ hay tôn giáo... Ngay cả bản sắc quốc gia, các thành tố có tính xúc cảm và biểu tượng góp phần xác định hình ảnh “chúng ta” hay tình cảm “chúng ta” của người dân không phải chủ yếu được tạo ra trong mối quan hệ với nhóm người thỏa mãn các tiêu chí truyền thống mà trong quan hệ với xã hội mà họ là thành viên. Bản sắc châu Âu cũng sẽ hình thành và phát triển theo hướng này. Tất cả chỉ là vấn đề thời gian, bởi quốc gia có thể ra đời sau một đêm, nhưng bản sắc thường hình thành và phát triển chậm hơn nhiều.

2. Các thành tố của bản sắc châu Âu

Ngay cả khi thừa nhận sự tồn tại của bản sắc châu Âu, nhiều người vẫn băn khoăn về các “chất liệu” cấu thành, hay nói một cách khác: Cái gì tạo nên nội dung của bản sắc châu Âu? Hiện tại có nhiều nghiên cứu từ góc độ sử học xem xét các nguồn gốc lịch sử của châu Âu đương đại và cho rằng chính những truyền thống chung và cả nhận thức chung (có thể không phải lúc nào cũng rõ ràng) đã hòa hợp và liên kết người châu Âu

từ thời kỳ Trung đại. Xuất phát từ nhu cầu phải tìm ra các thành tố có tính cốt yếu trong cấu trúc của bản sắc châu Âu, việc tìm kiếm một lịch sử chung và các truyền thống chung có ý nghĩa khá quan trọng. Tuy vậy, để xác định bản sắc châu Âu là gì dường như khó khăn và phức tạp hơn rất nhiều.

Liên quan đến vấn đề này, nhiều người cho rằng, một nền văn hóa chung, mà ở đây là văn hóa châu Âu, tạo nền tảng quan trọng để một bản sắc chung hình thành. Thực tế, có rất nhiều thành tố của một nền văn hóa thuộc giá trị, nhận thức hay biểu tượng... cùng góp phần hình thành nhận thức của con người về bản thân họ. Vì thế, văn hóa chắc chắn là nền tảng của bất kỳ một bản sắc nào. Văn hóa châu Âu là nền tảng của bản sắc châu Âu. Tuy nhiên, khi bàn đến văn hóa châu Âu, chúng ta sẽ gặp không ít những khó khăn, bởi như bao nền văn hóa khác, nó biến đổi, lan rộng liên tục trong hàng ngàn năm và rải ra trong văn hóa của các địa phương, vùng miền, văn hóa của các quốc gia châu Âu với cùng mô-tip, dạng thức và những truyền thống chung.

Ngay cả xác định các đặc điểm chính của châu Âu cũng là một đề tài gây tranh cãi. Các học giả khác nhau luôn có những quan điểm khác nhau. Với Wintle, danh mục các đặc điểm chung của châu Âu gồm có: truyền thống La Mã, văn hóa và tư tưởng Thiên Chúa giáo, những giá trị tư tưởng thời Khai Sáng, công nghiệp hóa, ngôn ngữ và một môi trường tự nhiên chung [Sđd: 13-16]. Trong khi đó, Soledad Garcias đưa ra một

danh mục có đôi chút khác biệt với đặc trưng văn hóa Hy Lạp, giá trị của luật pháp và thể chế La Mã, Thiên Chúa giáo, những giá trị thời Phục Hưng, Khai Sáng, chủ nghĩa lãng mạn, xã hội phúc lợi và sự đa dạng xuyên châu lục ở châu Âu [Sdd: 7-9]. Václav Havel thì cho rằng, những giá trị cốt lõi của châu Âu chính là một cam kết chung vì một châu lục không chia cắt, vì tự do cá nhân và vì chủ nghĩa nhân văn [Havel1996]. Những quan điểm trên thực sự không sai ngay cả khi bản sắc châu Âu được xây dựng không theo những nguyên tắc qui chuẩn lý thuyết của bản sắc quốc gia.

Không ít người tranh luận nhiều về vấn đề của tính đồng nhất hay thống nhất của châu Âu khi không thể phủ nhận được thực tế đa dạng hiện tại về môi trường tự nhiên, khí hậu, cảnh quan, chính trị hay kinh tế... Bên cạnh đó, nhiều người xem chính sự đa dạng này là một đặc điểm chung, tạo sự liên kết châu Âu vì những giá trị riêng biệt của nó. Đây là một nghịch lý cần có. Thực tế, châu Âu cùng chung những giá trị hay một hệ giá trị truyền thống được thừa nhận rộng rãi nhất bắt nguồn từ: (1) Hy Lạp cổ đại với những truyền thống nghệ thuật, khoa học, triết học và mô hình nhà nước dân chủ đầu tiên; (2) La Mã cổ đại với những truyền thống luật pháp, văn hóa luật pháp, kinh nghiệm quản lý đất nước hiệu quả; và (3) Do Thái giáo, Thiên Chúa giáo với những giá trị từ quan niệm về bản hạnh con người, tư tưởng về tự do, bác ái.

Nhìn từ góc độ lịch sử, chúng ta lại nhận thấy thêm một logic của nghịch lý nữa. Mặc

dù lịch sử châu Âu là lịch sử của các cuộc chiến tranh và xung đột, nhưng ký ức về các cuộc chiến đẫm máu lại song hành cùng giấc mơ về một trật tự hòa bình, ổn định. Nghịch lý này khiến nhiều người xem lịch sử châu Âu là một nhân tố gắn kết thúc đẩy mạnh mẽ yêu cầu thống nhất châu lục [Szompka, sdd: 7-8].

Tóm lại, xét từ góc độ lý thuyết và thực tế diễn ra ở châu Âu, không ai có thể phủ nhận được những giá trị chung của văn hóa châu Âu trong cấu trúc của một bản sắc chung, nhưng sẽ là vô lý nếu chúng ta xem xét và tách riêng mỗi giá trị vừa nêu là một thành tố cấu thành bản sắc châu Âu. Hay nói một cách khác, văn hóa châu Âu là cơ sở nền tảng của bản sắc châu Âu, nhưng từng đặc điểm, giá trị văn hóa chung của châu Âu không thể được xem là các thành tố của bản sắc châu Âu, vì bản sắc là kết quả của một tiến trình và tự thân nó là một tiến trình, không ổn định và luôn biến đổi tùy thuộc vào mối quan hệ tương tác, thời điểm tương tác và cả hoàn cảnh, không gian, môi trường tương tác. Tách những giá trị chung của châu Âu ra khỏi bối cảnh châu Âu và mối quan hệ tương tác khi xem xét sẽ là một lỗi nghiêm trọng về phương pháp, nhất là khi những giá trị trên hiện đã lan ra trên toàn thế giới, được quốc tế hóa và thậm chí được coi là những giá trị phổ quát vì những ưu việt của nó.

3. Cấu trúc của bản sắc châu Âu

Ở một góc độ nhất định, bản sắc được xem là một tiến trình, trong đó có các nhiệm vụ phải hoàn tất, nên người ta thường không nói về các thành tố của nó và cũng bởi vì

mọi nỗ lực chỉ ra các thành tố của một bản sắc thường không đi đến hồi kết, không thỏa mãn bản thân người nghiên cứu và bất kỳ học giả nào khác. Để xác định được bản sắc châu Âu là gì hay cấu trúc của nó, chúng ta cần phải tìm ra những đặc điểm chung của châu Âu về lịch sử, văn hóa, chính trị, kinh tế và các xu hướng vận động, tương tác trong quá khứ, hiện tại và tương lai. Những đặc điểm chung này tạo nền tảng cơ bản cho sự hình thành và phát triển của bản sắc châu Âu. Theo Schneider, về mặt phương pháp luận, chúng ta cần phải lưu ý đến các chiều kích của bản sắc châu Âu: Những gắn kết tinh thần được tạo ra từ thế giới quan chung cho phép đạt được sự đồng thuận xã hội hay nhận biết được cái gì là của người châu Âu trên cơ sở đối chiếu so sánh với các nhóm người khác. Ngoài ra, ở đây còn là khả năng thực thi và chịu trách nhiệm thông qua một thiết chế quyền lực nhất định và từ đó thể chế hóa chúng [Schneider 1999: 15]. Bản sắc châu Âu sẽ là một hệ thống các giá trị mang lại cùng một ý nghĩa cho mọi công dân châu Âu để họ có được tình cảm gắn gũi, gắn kết với một nền văn hóa chung và một hệ thống thiết chế có ý nghĩa quan trọng và xác thực.

Bàn về cấu trúc của bản sắc châu Âu, Jansen cũng cho rằng chúng ta cần xem xét đến tất cả các nhân tố lịch sử, xã hội và chính trị ở châu Âu như một nguồn lực của bản sắc [Jansen 1999: 27-36]. Quan điểm này là hợp lý bởi bản sắc là một cấu trúc có tính biểu tượng vận động và biến đổi theo

thời gian. Các nhân tố lịch sử là sự gắn gũi, bản chất chung của cả kinh nghiệm cá nhân và kinh nghiệm tập thể tạo ra quan hệ người với người, quốc gia với quốc gia ở châu Âu cho dù là hữu thức hay vô thức đều có tác dụng trong việc thúc đẩy sự hình thành của một bản sắc chung.

Các yếu tố lịch sử cũng giải thích những xu hướng và chiều kích văn hóa do kinh nghiệm lịch sử được củng cố vững chắc bởi một mức độ đáng kể từ sự thống nhất về văn hóa mà sự đa dạng lại là một phần cấu thành. Tuy vậy, sự đa dạng hiện có lại là kết quả của sự kết hợp những giá trị văn hóa Hy-La Địa Trung Hải, một mặt góp phần vào kinh nghiệm của thế giới cổ đại như một thành tố ổn định và lâu bền, mặt khác văn hóa Đức-Slave lại góp phần mang lại thành tố với sự năng động, trẻ trung và hướng đến tương lai. Hơn thế nữa, chất xúc tác có tính quyết định trong sự tổng hợp trên chính là Thiên Chúa giáo. Châu Âu nổi lên từ thời Trung đại chưa bao giờ thiếu tính thống nhất. Trong khi đó, trong thời hiện đại, ý thức này vẫn đóng một vai trò quan trọng trong tiến trình hội nhập châu Âu mặc dù có nhiều cuộc chiến, xung đột đẫm máu được cho là do khác biệt về dân tộc hay ý thức hệ [Jansen sđd: 27-28].

Bởi văn hóa châu Âu là một thực thể thống nhất, trong đó những khác biệt đều mang tính cá thể, thuộc cá nhân có cùng chung một nền tảng, nên châu Âu phát triển trở thành một khu vực thật sự cả ở góc độ kinh tế và xã hội. Cho dù hiện tồn tại nhiều khác biệt giữa các khu vực, nhưng mô thức

phát triển kinh tế giống nhau là cơ sở để tạo ra những tiến bộ trong đời sống xã hội. Nhân tố có ý nghĩa nhất trong giai đoạn ban đầu chính là hệ thống thương mại phát triển cao với số lượng và qui mô trao đổi hàng hóa, tri thức, nhân lực rất lớn. Sự phát triển xã hội khá đối xứng của các khu vực ở châu Âu sau đó gặp khó khăn cùng một thời điểm do khủng hoảng xã hội và những thay đổi cơ bản, rồi chuyển sang sự hình thành các nhóm xã hội, giai cấp để đưa đến nhận thức xuyên quốc gia; trên cơ sở đó tạo môi trường để tiến trình hội nhập này mầm và bám rễ vào những phát triển lịch sử và một nền văn hóa chung.

Từ góc độ chính trị, Jansen cho rằng kể từ sau Chiến tranh thế giới thứ Hai, người châu Âu có quan điểm phê bình lịch sử của họ, nhưng đồng thời nhận sự khiêu khích từ các khu vực khác như Mỹ, châu Á, châu Phi và sau là thách thức từ chủ nghĩa cộng sản đã thúc đẩy họ phát triển một nhận thức mới về chính mình. Bản sắc châu Âu thể hiện trong nhận thức mới này được xác lập bởi động lực cho hành động để ngày nay các quốc gia Trung và Đông Âu giải phóng và tái hợp với Tây Âu.

Những nhân tố này cũng góp phần hình thành bản sắc châu Âu để người châu Âu cảm nhận mình là người châu Âu nhiều hơn và khác biệt so với những nhóm người khác. Bản sắc châu Âu vì thế được hình thành trên cơ sở của các giá trị chung châu Âu trong quá khứ, hiện tại và tầm nhìn chung cho tương lai. Theo Jansen, những yếu tố kiến tạo quốc gia cũng sẽ góp phần giải thích tiến

trình hội nhập châu Âu. Trong bối cảnh EU hiện nay, những yếu tố này chính là: Kinh nghiệm, ký ức lịch sử của người dân và các quốc gia châu Âu có được kể cả trong chiến tranh và trong hòa bình; Nền tảng những giá trị văn hóa chung ngay cả những biểu hiện cá thể cho thấy sự đa dạng; Nhu cầu kinh tế, lợi ích chung về chính trị trong một thị trường thống nhất cũng như việc xác định những giới hạn cần thiết trong quan hệ với kẻ thù chung có khả năng đe dọa đến tự do và toàn vẹn lãnh thổ [Jansen tldd: 29].

Tóm lại, quay trở lại với câu hỏi: Cái gì được xem là các thành tố của bản sắc châu Âu? Bản sắc được xem là một tiến trình hay hệ quả của một tiến trình không những không tĩnh mà động nên chúng ta không thể chỉ ra các thành tố của nó. Việc cố chỉ ra các thành tố của nó chỉ làm rối thêm vấn đề. Tuy nhiên, bản sắc châu Âu vẫn có thể hiểu như một phức hợp giữa những giá trị truyền thống được thừa nhận với những giá trị hiện đại và đương đại như chủ nghĩa nhân văn tự do, quyền dân sự, tự do tư tưởng, niềm tin, sự bình đẳng và văn hóa pháp luật cùng với trách nhiệm xã hội và cuối cùng là những giá trị của dân chủ đa nguyên và tham dự. Trong phức hợp này, văn hóa châu Âu và những đặc điểm, giá trị chung của nó sẽ là nền tảng quan trọng mà EU cần phải tăng cường và phát triển.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Carey, S., (2002), *Undivided Loyalties. Is National Identity an Obstacle to European Integration*. Tạp chí European Union Politics, Vol. 3(4), tr. 378-413.

2. Chebel d'Appollonia, A. (1998), *National and European identities between myths and realities*. Trong Hedetoft, U. (cb). *Political symbols, symbolic politics: European identities in transformation*. Tr.65-79, NXB. Aldershot: Ashgate.
3. Green, D. M. (1999), *Who are "the Europeans"? European political identity in the context of the post-war integration project*, Dissertation, NXB. Wisconsin.
4. Giner, S. (1994), *The advent of a European society*. Trong Heller, M. & Richter, R. (cb). *Toward a European Nation?: Political trends in Europe-East and West and Periphery*. Tr. 15-30. NXB. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.
5. Haller, M. (1994), *Epilogue-Europe as a new nation or a community of nations?* Trong Heller, M. & Richter, R. (cb). *Toward a European Nation?: Political trends in Europe-East and West and Periphery*. Tr.226-263. NXB. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.
6. Havel, V. (1996) *The Hope for Europe*. New York Review of Books.
7. Hellstrom, A.. & Petersson, B. (2002). *Temporality in the construction of EU identity*. CFE working paper series tải ngày 14 tháng 04 năm 2006 trên website của Centre for European Studies, Lund University: website: <http://www.cfe.lu.se/pdf/cfewp19.pdf>
8. Huntington Samuel (2003), *Sự va chạm của các nền văn minh*. NXB. Lao Động.
9. Jansen, Th. (1999), *European identity and/or the identity of the European Union*. In Jansen, Th. (cb). *Reflections on European identity*. Tr.27-37, website Ủy ban Châu Âu ngày 14 tháng 04 năm 2006: http://europa.eu.int/comm/cdp/working-paper/european_identity_en.pdf
10. Neisser Heinrich, (2006), *Common heritage: on the cultural and political identity of the Europeans*. Trong Varvaroussis Paris 2006: *Search for a European identity*. NXB. Papazisis, tr.21-28.
11. Schneider H. (1999), *The dimensions of the historical and cultural core of a european identity*. Trong Jansen Thomas (biên soạn) 1999: *Reflections on European identity*. Tr. 7-20, Working paper, Ủy ban Châu Âu.
12. Smith, Anthony D. (1992), *National identity and the idea of European unity*. Trong Tạp chí International Affair, Số 68. Tr. 55-76.
13. Smith, Anthony D. (1995), *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.
14. Sztompka, P. (2004). *From East Europeans to Europeans: Shifting identities and boundaries in the new Europe*. Bài giảng số 3 tải ngày 14 tháng 04 năm 2006 từ website của Netherlands Institute for Advanced Studies in the Humanities and Social Sciences: http://www.nias.knaw.nl/en/new_3/new_1/
15. Wintle, M. (cb), (1996), *Cultural Identity in E0*.
+urope: *Shared experience*. Trong *Culture and Identity in Europe: Perceptions of Divergence and Unity in Past and Present*. Aldershot: Avebury.